

FREUD'UN ÇEKİCİ, JUNG'UN GÖLGESİ

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Freud'un Çekici, Jung'un Gölgesi, modern insanın kendisi hakkında kurduğu temiz, akıllı, ahlâklı ve denetimli imajı psikanalitik bir otopsiye yatırır. Metin, insanın yalnız görünen yüzünden ibaret olmadığını; maskeler, bastırılmış arzular, çocukluk yaraları, suçluluk, baba figürü, yasak, persona ve gölge tarafından biçimlendiğini gösterir. Freud'un çekici, bilincin kibirli tahtına iner; insanın kendi evinin efendisi olmadığını, bilinçdışının rüyalarda, dil sürçmelerinde, nevrozlarda ve tekrar eden ilişkilerde geri döndüğünü hatırlatır. Jung'un gölgesi ise bu kırılan maskenin arkasında bekleyen inkâr edilmiş benliği görünür kılar. Gölge yalnız kötülük değil; bastırılmış cesaret, yaratıcılık, isyan ve sahicilik ihtimalidir. Metin, persona kavramıyla insanın topluma gösterdiği yüzü, sosyal medya vitrinini, aile, din, siyaset ve akademideki rol üretimini eleştirir. Baba, yasak ve suçluluk üçgeni üzerinden otoritenin insan ruhunda nasıl iç polis hâline geldiği tartışılır. Freud ile Jung arasındaki ayrım, arzu ile mit, klinik kazı ile sembolik mağara arasında kurulur. Son bölümlerde bireyler kadar toplumların da bilinçdışı olduğu vurgulanır: bastırılan tarih, şiddet, korku ve ikiyüzlülük linç, lider tapını, düşman üretimi ve sahte ahlâk olarak geri döner. Bu nedenle metin, psikolojiyi kuru bir iç dünya meselesi olmaktan çıkarıp politik, ahlâki ve toplumsal bir hesaplaşmaya dönüştürür. İnsan kendi karanlığını tanımadığında onu başkalarına yansıtır; toplum da kendi gölgesini inkâr ettiğinde sürekli yeni günah keçileri icat eder. Böylece yazı, maskesini yüz sanan insanın, içindeki karanlıkla yüzleşmeden özgürleşemeyeceğini söyler. Freud kırar, Jung konuşturur; ikisi birlikte insanı kendi sahte masumiyetinden uyandırır. Gerçek ahlâk, insanın kendini temiz ilan ettiği yerde değil, kendi gölgesine bakıp başkasını kirletmekten vazgeçtiği yerde başlar. Bu yüzden metin, ruhun karanlık arşivini açan sert bir yüzleşme çağrısıdır aslında.

1

1. Medeni İnsanın Çatlayan Maskesi

Sabah aynasının karşısında yüzünü yıkayan insan, çoğu zaman yüzünü değil, toplumun kendisine ödünç verdiği maskeyi temizler. Tıraş olur, saçını düzeltir, gömleğinin yakasını toparlar, parfüm sikar, kravatını bağlar, başörtüsünü düzeltir, ceketinin omzundaki tozu siler. Sonra kapıdan çıkar. Fakat kapıdan çıkan şey bütünüyle "insan" değildir; biraz insan, biraz rol, biraz korku, biraz terbiye, biraz gösteri, biraz da başkalarının gözünde mahcup düşmemek için hazırlanmış bir toplumsal dekor yürür sokağa.

Modern insan kendisini akıl, irade, ahlâk ve bilinç üzerinden anlatmayı sever. Kendi içindeki karanlığı sevmez. Öfkesini "haklı hassasiyet", kıskançlığını "adalet duygusu", korkaklığını "tedbir", ikiyüzlülüğünü "nezaket", arzularını "insanî zaaf", hırsını "başarı tutkusu" diye adlandırır. İnsan, kendine isim koyarken büyük bir sahtekârdır. Çünkü isimlendirme, çoğu zaman hakikati açığa çıkarmak için değil, hakikatin üstünü örtmek için kullanılır. İçimizdeki bataklığa "duygusal karmaşa" deriz; ruhumuzun bodrumunda büyüyen hayvana

"karakter meselesi" deriz; çocukluktan kalan çatlağa "geçmişte kaldı" deriz. Kaldı mı gerçekten? İnsan dediğin varlık, geçmişini arkasında bırakmaz; geçmişini sırtında taşır, sonra buna "kişilik" der.

Freud'un sahneye girdiği yer tam burasıdır. İnsan kendi hakkında fazla kibar konuşmaya başladığında Freud'un çekici duvarda belirir. O çekiç, insanın kendisine kurduğu medeni, terbiyeli, kontrollü, düzgün, ahlâklı imajı kırmak için kalkar. Freud insana şunu söyler: Sen kendini tanıdığını sanıyorsun; oysa içinde senden eski, senden arsız, senden daha karanlık bir şey konuşuyor. Sen karar verdiğini sanıyorsun; fakat çoğu zaman bastırдың arzu, korku, suçluluk, çocukluk yarası ve yasakla kurduğun gizli pazarlık senin yerine karar veriyor.

Medeni insanın maskesi bu yüzden çatlak bir maskedir. Üzerinde dinî semboller olabilir, akademik unvanlar olabilir, devlet ciddiyeti olabilir, aile babalığı olabilir, sanatçı duyarlılığı olabilir, entelektüel kibir olabilir. Fakat maskenin altında kıpırdayan şey, bu vitrinden daha eski ve daha çıplaktır. İnsan konuşurken kendisini anlatmaz sadece; kendisini saklar da. Susarken de saklar. Öfkelenirken başka bir yeri ele verir. Aşırı ahlâkçılık yaparken bastırıldığı arzusunun kokusunu sızdırır. Çok temiz görünmeye çalışırken içindeki kirle kurduğu korkulu ilişkiyi belli eder. Fazla masumiyet iddiası, çoğu zaman karanlık bir dosyanın kapağıdır.

Toplum da bu maskeyi sever. Çünkü toplum, hakikatten çok düzen ister. İnsanların kendilerini gerçekten tanıması toplumsal düzen için tehlikelidir. Kendini tanıyan insan kolay yönetilmez. Kendi korkusunu gören insan korku siyasetine daha az teslim olur. Kendi arzusunu tanıyan insan başkasının sahte ahlâkına daha az boyun eğer. Kendi içindeki gölgeyi fark eden insan, başkalarının gölgeleriyle de daha dürüst ilişki kurar. Fakat toplum dürüst insanı değil, uyumlu insanı ödüllendirir. Uyumlu insan maskesini düzgün taşır. Gülerken ölçülü güler, kızarken makul kızar, severken kurala uygun sever, inanırken cemaatin izin verdiği kadar inanır, düşünürken sınırın ötesine geçmez. Kısacası toplum, ruhu olan insandan çok rolünü aksatmayan insana yatırım yapar.

İşte "persona" dediğimiz şey burada devreye girer. İnsan, başkalarıyla yaşayabilmek için bir yüz takar. Bu bütünüyle kötü değildir. Maskesiz hayat mümkün olmazdı. Herkes içinden geçen her şeyi söylese, ilk yarım saatte medeniyetin camları inerti. Fakat tehlike, maskenin araç olmaktan çıkıp yüzün yerine geçmesidir. İnsan bir süre sonra rolünü karakter sanmaya başlar. Dindar rolü oynayan kişi kendini gerçekten takva sahibi zanneder. Akademisyen rolü oynayan kişi bilgeliği unvanla karıştırır. Devlet adamı rolü oynayan kişi iktidarı ahlâkın yerine koyar. Aile büyüğü rolü oynayan kişi sevgiyi emir komuta zinciri sanır. Entelektüel rolü oynayan kişi düşünmeyi kelime gösterisine çevirir. Böylece maske, yüzü koruyan bir kabuk olmaktan çıkar; yüzü boğan bir tabakaya dönüşür.

Freud bu boğulmayı klinikte, rüyalarda, dil sürçmelerinde, nevrozlarda, takıntılarda, tekrar eden davranışlarda yakalar. İnsan kendini ne kadar düzenli anlatırsa anlatsın, bilinçdışı bir yerden sızar. Bazen bir rüyada, bazen yanlış söylenen bir kelimedede, bazen gereksiz bir öfkede, bazen hiç beklenmeyen bir kıskançlıkta, bazen de insanın sürekli aynı yanlış kişilere âşık olmasında. Bilinçdışı, kapağı konmuş misafir değildir; evin bodrumunda yaşayan eski ev sahibidir. Üst katta salon takımı, kitaplık, aile fotoğrafı, namus nutku, başarı belgesi, dua kitabı, diploma ve nezaket cümleleri durur. Bodrumda ise kırık oyuncaklar, korkmuş çocuk, yasaklanmış arzu, duyulmamış çığlık, bastırılmış öfke ve unutulmak istenen yüzler vardır.

Freud'un çekici, bu evin süslü salonuna değil, bodrum kapağına iner. Çünkü insanın hakikati çoğu zaman kendini sergilediği vitrinde değil, sakladığı yerde bulunur. Bir insanın neye güldüğü kadar neye öfkelenildiği de önemlidir. Neyi savunduğu kadar neyi bastırıldığı da önemlidir. Hangi kelimeleri kullandığı kadar hangi kelimelerden kaçtığı da önemlidir. İnsan bazen söylediği şeyde değil, söyleyemediği şeyde ele verir kendini.

Jung ise bu çatlak maskeye başka bir gözle bakar. Freud'un çekiçle kıldığı yerde Jung gölgeyi görür. Freud, maskenin altında bastırılmış arzu ve çocukluk yarası ararken Jung orada daha eski, daha derin, daha sembolik

bir karanlık sezgisi bulur. Ona göre insan yalnız kişisel geçmişinin değil, insanlık tarihinin de izlerini taşır. Rüyalar, mitler, masallar, dinî imgeler, kahramanlar, cadılar, ejderhalar, mağaralar, anneler, babalar, bilge ihtiyarlar, karanlık ikizler boşuna ortaya çıkmaz. İnsan ruhu, tek kişilik bir oda değildir; içinde eski çağların yankısı dolaşan geniş bir mağaradır.

Bu yüzden medeni insanın maskesi sadece bireysel bir mesele değildir. Her maskenin arkasında tarih de vardır, aile de vardır, din de vardır, devlet de vardır, sınıf da vardır, cinsiyet de vardır, korku da vardır. Erkeklik maskesi, kadınlık maskesi, dindarlık maskesi, vatandaşlık maskesi, aydın maskesi, mağdur maskesi, kahraman maskesi, lider maskesi... Her biri insanın kendi çıplaklığını örtme biçimidir. Fakat örtülen şey yok olmaz. Bastırılan geri döner. İnkâr edilen biçim değiştirir. Gölge, kapıdan kovulunca pencereden girer; pencereden kovulunca rüyalara yerleşir; rüyalardan kovulunca öfkeye, linçe, kutsal nutuklara, ahlâk zabıtalığına, politik fanatizme ve aile içi şiddete dönüşür.

Bugünün insanı maskesini daha da profesyonel taşır. Sosyal medya ona yeni bir ayna verdi; fakat bu ayna hakikati göstermiyor, imajı parlatıyor. İnsan artık yalnız toplum içinde değil, ekran içinde de persona üretiyor. Profil fotoğrafı, biyografi cümlesi, paylaşılan kitap kapağı, seçilmiş acı, düzenlenmiş öfke, filtrelenmiş mutluluk, teatral yalnızlık... Herkes biraz kendisinin reklamcısı oldu. İnsan ruhu pazarlama departmanına bağlandı. Ne büyük medeniyet! Eskiden insan yalan söylerdi; şimdi yalanını estetikleştiriyor.

Fakat ne kadar estetikleştirirse estetikleştiresin, çatlak görünür. Fazla kusursuzluk, insanın kendinden kaçışıdır. Fazla ahlâkçılık, içerideki arzunun panik sesidir. Fazla öfke, çoğu zaman bastırılmış korkunun maskesidir. Fazla mağduriyet, bazen iktidar arzusunun kılık değiştirmiş hâlidir. Fazla tevazu, kibrin el freni çekilmiş hâli olabilir. İnsan, tek katlı bir varlık değildir; içinde birbirine benzemez odalar, çelişkiler, çatışmalar, inkârlar, yaralar vardır. Bu yüzden insanı anlamak için onun söylediğine inanmak yetmez; sesinin titrediği yere, bakışını kaçırdığı ana, aşırı savunduğu şeye, nefret ettiği figüre, tekrar ettiği cümleye ve rüyasının karanlık dekoruna da bakmak gerekir.

"Medeni insan" dediğimiz varlık, çoğu zaman içindeki hayvanı öldürdüğünü sanır. Oysa hayvan ölmez; kafeste bekler. Uygun zamanda dişlerini gösterir. Kültür, ahlâk, hukuk ve eğitim bu hayvanı terbiye etmeye çalışır; fakat insanın karanlığı bütünüyle terbiye edilemez. Mesele onu yok etmek değildir. Mesele onu tanımaktır. Çünkü tanınmayan karanlık, ahlâk kılığına girdiğinde çok daha tehlikeli olur. Kendi içindeki şiddeti görmeyen kişi, şiddetini adalet diye sunabilir. Kendi içindeki kıskançlığı tanımayan kişi, başkasının başarısını "ahlâkî eleştiri" adıyla boğabilir. Kendi içindeki iktidar arzusunu fark etmeyen kişi, bunu dava, hizmet, millet, ümmet, bilim, sanat veya aile adına meşrulaştırabilir.

Freud'un çekici burada ilk darbeyi vurur: İnsan masum değildir. Jung'un gölgesi oradan bakar: İnsan eksik olduğu için karanlıktır; fakat karanlığıyla yüzleşirse bütünlenebilir. Medeni insanın çatlayan maskesi bu yüzden felaket değil, imkândır. Çatlak, hakikatin ilk nefes deliğidir. Maske hiç çatlamazsa insan kendini rolünün içinde kaybeder. Çatlak açıldığında ise içeriden rahatsız edici ama sahici bir ses duyulur: "Ben sandığın kişi değilim; bende sakladığın bir başka ben daha var."

İnsan o sesi duyduğu gün biraz sarsılır. Kendi terbiyesinden şüphe eder. Ahlâkının altındaki korkuyu, öfkesinin altındaki yarayı, sevgisinin içindeki sahiplenme hırsını, inancının içindeki otorite arzusunu, düşüncesinin içindeki kibri görür. İşte asıl insanlık orada başlar. Cilalı maskede değil, çatlağın kenarında. Çünkü insan kendini parlatırken değil, kendine yakalanırken büyür.

Filozof Kirpi: "İnsan maskesini düşürdüğü için rezil olmaz; maskesini yüzü sanacak kadar körleştiğinde asıl felaket başlar."

2. Freud'un Çekici: Bastırılmış Olan Geri Döner

Freud'un odasında ağır bir sessizlik vardır. Bu sessizlik, sıradan bir doktor odasının sessizliği değildir; insanın kendi kendinden sakladığı şeylerin duvara sinmiş sessizliğidir. Bir divan, birkaç eşya, bekleyen bir kulak, konuşmaya direnen bir ağız, hatırlamak istemeyen bir hafıza... Freud'un yaptığı şey, ilk bakışta basit görünür: İnsanı konuşurmak. Fakat mesele konuşmak değildir yalnızca; insanın konuşurken kendisinden kaçtığı yerleri yakalamaktır. Çünkü insan ağzıyla anlatır, diliyle saklar, susuşuyla bağırır. Freud bunu erken fark etmiştir: Ruhun karanlığı çoğu zaman büyük itiraflarla değil, küçük çatlaklarla kendini ele verir.

Freud'un çekici buradan kalkar. Bu çekiç kaba bir yıkım aleti değildir; insanın kendisi hakkında kurduğu sahte bütünlüğe indirilen teşhis darbesidir. Modern insan "ben bilirim, ben seçerim, ben karar veririm, ben ahlâklıyım, ben iradeliyim" diye kendine bir taht kurmuştur. Freud o tahtın ayağına vurur. Taht sallanır. Çünkü insanın içinde bilinçten daha eski, daha sabırlı, daha inatçı bir bölge vardır: bilinçdışı. Orası medeni insanın misafir kabul etmediği bodrumdur. Orada arzu vardır, korku vardır, çocukluk vardır, yasak vardır, baba vardır, anne vardır, suçluluk vardır, kıskançlık vardır, ölüm vardır. İnsan bunları gömerek kurtulduğunu sanır. Freud'un en sert cümlesi ise şudur: Gömülen şey ölmez; başka bir kılıkla geri döner.

Bastırma, Freud'un ruh haritasındaki en kritik kapılardan biridir. İnsan her şeyi hatırlayarak yaşayamaz; bazı şeyleri iter, örter, susturur, inkâr eder. Çocuklukta yaşanan korku, utanç, aşağılanma, yasaklanmış arzu, sevgi eksikliği ya da fazlalığı, anneye ve babaya dair karmaşık duygular, cinselliğin ilk karanlık kırıntıları, suçluluk duyguları zihnin görünür katından uzaklaştırılır. Fakat uzaklaştırılan şey yok olmaz. Sadece başka bir yere taşınır. İnsan kendi ruhunda depo yaptığı şeyi kader sanmaya başlar. Aynı ilişki biçimlerini tekrar eder, aynı otoriteye boyun eğer, aynı kırılmayı farklı yüzlerde yeniden yaşar, aynı korkunun etrafında başka cümlelerle döner durur. Bilinçdışı sabırlıdır; insan unuttur, o unutmaz.

Bu yüzden Freud'un gözünde insan çoğu zaman kendi hikâyesinin güvenilir anlatıcısı değildir. Kendisini anlatırken bile kendisini sansürler. "Ben böyleyim" dediği yerde aslında "Ben kendimi böyle kabul etmeyi seçtim" demektedir. "Benim mizacım bu" dediği yerde bazen eski bir yaranın üstüne karakter etiketi yapıştırmıştır. "Ben kimseye muhtaç olmam" diyen insanın içinde terk edilme korkusu yatabilir. "Ben çok ahlâklıyım" diyen insanın gölgesinde bastırılmış arzu kıvranabilir. "Ben öfkeli değilim, sadece haklıyım" diyen kişi, çocukluğundan beri duyulmamış bir sesin intikamını alıyor olabilir. Freud burada can sıkıcıdır, rahatsız edicidir, salon terbiyesini bozar. Ama bazen hakikat dediğin şey de biraz terbiyesizdir; kapıyı çalmadan girer.

Rüyalar Freud için bu geri dönüşün en eski tiyatrosudur. İnsan gündüz kendini kontrol eder; gece sansür gevşer. Rüya, bilinçdışının açıkça konuşmadığı ama sembollerle fısıldadığı bir sahnedir. Bastırılmış arzu kendini doğrudan göstermez; kılık değiştirir. Bir koridor olur, bir oda olur, bir tren olur, bir düşme hissi olur, bir kapı olur, bir yabancı yüz olur, bir kaçış olur. Rüya saçma görünür; çünkü bilinçdışı mantık dersine girmez. O, şiirsel ve hilekâr bir dil kullanır. Freud bu dili çözmeye çalışır. Rüyaı masal gibi değil, ruhun şifreli mektubu gibi okur. Fakat bu mektup temiz bir kâğıda yazılmaz; korkunun, arzunun, sansürün, suçluluğun ve çocukluk tortusunun karıştığı bulanık bir mürekkeple yazılır.

Dil sürçmeleri de aynı yerden sızar. İnsan yanlışlıkla bir kelime söyler, sonra hemen toparlamaya çalışır. "Ağzımdan kaçtı" der. Freud o kaçanı ciddiye alır. Çünkü bazen ağızdan kaçan şey, zihnin hapisanesinden firar eden mahkûmdur. İnsan niyet etmediğini sanır, ama dil bazen niyetin arka odasını açar. Bir isim karıştırılır, bir cümle tuhaf biçimde bozulur, bir unutma gerçekleşir. Her unutma masum değildir. Bazı unutmalar, ruhun kendini koruma biçimidir. Bazı yanlış söylemeler, saklanan doğrunun yamuk çıkışıdır. Freud'un çekici bu yüzden büyük olaylardan çok küçük belirtilere dikkat eder. Çünkü ruh, kendini her zaman gürlütlü itiraflarla açıklamaz; kimi zaman minicik bir pürüz bütün binayı ele verir.

Nevroz, bastırılmış olanın geri dönüşünde daha ağır bir sahnedir. İnsan bir korkuya saplanır, bir takıntıya bağlanır, bir davranışı tekrar eder, bir kaygıdan kurtulamaz. Kendisi de çoğu zaman bunun nedenini bilmez. "Saçma olduğunu biliyorum ama engel olamıyorum" der. İşte Freud'un ilgilendiği yer burasıdır: Bilmek yetmez. İnsan aklıyla saçmalığı fark eder ama ruhuyla ona bağlı kalır. Çünkü takıntı çoğu zaman bugünün problemi değil, geçmişin maskeli dönüşüdür. Bilinçdışı geçmiş zamanı sevmez; orada dün, bugün gibi yaşar. Çocuklukta açılan bir gedik, yetişkinlikte başka bir pencereden rüzgâr estirir. Kişi bugünkü sevgilisine, eşine, patronuna, liderine, öğretmene ya da Tanrı tasavvuruna çocuklukta kurduğu ilişki biçimlerini taşıyabilir. Eski baba yeni otoriteye, eski anne yeni sevgi arayışına, eski utanç yeni öfkeye dönüşebilir.

Freud'un insan anlayışında cinsellik merkezi bir yer tutar. Fakat bunu yalnız kaba bir biyolojik iştah gibi okumak meseleyi ucuzlatır. Freud'un cinsellik dediği alan, arzunun, yasağın, beden, hazzın, suçluluğun, merakın ve kimlik kuruluşunun karışık alanıdır. Çocuk cinselliği fikri, kendi döneminin ahlâkçı dünyasına çekiç gibi inmiştir. Çünkü toplum çocuğu masumiyet heykeline çevirmeyi sever. Freud ise çocuğun da arzu, merak, kıskançlık, sahiplenme ve çatışma dünyası olduğunu söyler. Bu, çocuğu kirletmek değildir; tam tersine insanın ruhsal gelişimini süslü yalanlardan kurtarmaktır. Çocuğu meleklaştırarak toplum, çoğu zaman çocuğun gerçek duygularını anlamaz. Anlamadığı şeyi de terbiye adı altında ezer.

Haz ilkesi ve gerçeklik ilkesi arasındaki gerilim de insanın temel çatışmalarından biridir. İnsan haz ister; dünya sınır koyar. İnsan arzular; toplum yasaklar. İnsan sahip olmak ister; hukuk, ahlâk, gelenek, aile, din ve devlet ona "dur" der. Bu dur emri bazen gereklidir, bazen zalimcedir, bazen de ikiyüzlüdür. Freud burada insanın iç savaşını gösterir. İçimizde isteyen bir taraf vardır; engelleyen bir taraf vardır; arada kalan benlik vardır. İd, ego ve süperego dediğimiz yapı biraz da bu iç mahkemenin adlarıdır. İd karanlık isteklerin, ham dürtülerin, ilkel çağrının alanıdır. Süperego yasakların, suçluluğun, içselleştirilmiş otoritenin, babanın ve toplumun sesini taşır. Ego ise bu iki sert güç arasında ayakta kalmaya çalışan yorgun arabulucudur. İnsan dediğin varlık çoğu zaman bir bütünlük değil, iç savaş hükümetidir.

Süperego özellikle tehlikelidir. Çünkü insanın içindeki polis gibi çalışır. "Bunu istememelisin, bunu düşünmemelisin, bunu hissetmemelisin, böyle biri olmamalısın" diye konuşur. Bu ses bazen ahlâk üretir; bazen hastalık. Fazla sertleştiğinde insanı suçlulukla çürütür. Bazı insanlar günah işlemeyen günahkâr gibi yaşar. Bazıları arzu duymaktan bile suçluluk duyar. Bazıları mutlu olduğunda mahcup olur. Bazıları sevinince borçlanmış hisseder. Bazıları Tanrı'dan çok kendi içindeki zalim babadan korkar. Freud'un din eleştirisinin bir kısmı da buraya dayanır: İnsan bazen kutsal sandığı şeyin içinde büyütülmüş çocukluk korkularını taşır. Tanrı fikriyle baba imgesi birbirine karıştığında, iman bazen özgürleştirmek yerine ruhun üstüne bir suçluluk ağı örer.

Ama Freud'u sadece yıkıcı okumak eksik olur. Onun çekici kırmak için kalkar, evet; fakat kırılan şey insanın sahte imajıdır. Freud insanı alçaltmaz, insanı kendi derinliğine zorlar. "Sen karanlıksın" derken onu mahkûm etmez; "karanlığını tanımazsan onun kuklası olursun" der. Bastırılanı görmek acıdır. İnsan kendisinin o kadar temiz, tutarlı, iyi, rasyonel, ahlâklı ve masum olmadığını fark ettiğinde gururu incinir. Fakat bu incinme verimlidir. Çünkü insan kendi yalanının içinde huzurlu görünse bile, o huzur çürük bir sandalyedir. Freud o sandalyeyi tekmeler. Oturduğun yer sağlam mı, diye sorar.

Bastırılmış olanın geri dönüşü yalnız bireysel düzeyde yaşanmaz; toplumlar da bastırır. Bir toplum tarihindeki zulmü, sınıfsal öfkeyi, cinsiyet krizini, otorite arzusunu, dinî ikiyüzlülüğü, etnik yaraları, baba devlet takıntısını, erkeklik paniğini ve adalet açlığını bastırır. Sonra bunlar başka biçimlerde geri döner: linçte, komplo teorilerinde, kutsal öfke ayinlerinde, lider tapıcısında, aile içi şiddette, sahte namus söyleminde, akademik kibirde, mahalle baskısında, politik histeride. Bastırılan toplumsal gölge, bir gün kalabalıkların ağzından bağırr. İnsan tek başına nevrotik olmaz; toplumlar da nevroz üretir. Hatta bazı dönemlerde nevroz, resmî ideoloji gibi dolaşır sokakta.

Freud'un çekici işte bu yüzden hâlâ gereklidir. Çünkü insanlık teknik olarak ilerledikçe ruhsal olarak şeffaflaşmadı. Uçak yaptı, internet yaptı, yapay zekâ yaptı; ama hâlâ çocukluk yarasını sevgilisinden çıkarıyor, baba açlığını liderde doyuruyor, bastırılmış arzusunu ahlâk nutkuna çeviriyor, korkusunu düşman icat ederek yönetiyor. Medeniyetin kabuğu incelendiğinde içerden eski mağara adamı çıkıyor. Takım elbiseli, diplomalı, çevrim içi, yüksek çözünürlüklü mağara adamı. Vallahi teknoloji güncellendi, ruhun yazılımında hâlâ eski bug'lar var.

Freud'un bize bıraktığı rahatsız edici miras şudur: İnsan kendini anlamak istiyorsa önce kendine inanmayı bırakmalıdır. Kendi anlattığı hikâyeye biraz şüpheyle bakmalıdır. Hangi arzuyu bastırdığını, hangi korkuyu ahlâk diye taşıdığını, hangi çocukluk sahnesini kader diye tekrar ettiğini, hangi otoriteyi baba yerine koyduğunu, hangi suçluluğu iman sandığını sormalıdır. Bu sorular kolay değildir. Ama kolay sorularla insan olunmaz; olsa olsa iyi düzenlenmiş bir vitrin olunur.

Freud'un çekici insanın kafasına değil, kibrine iner. Gürültüsü oradan gelir. Bastırılmış olan geri döndüğünde insan utanır, öfkelenir, inkâr eder, savunmaya geçer. Fakat o geri dönüş bazen kurtuluşun ilk belirtisidir. Çünkü ruh, kendini görünür kılmak için belirti üretir. Belirti, yalnız hastalığın işareti değildir; aynı zamanda bastırılmış hakikatin kapıyı yumruklamasıdır. Kapıyı açmak cesaret ister. Açmayan, içerideki sesin zamanla duvarları çatlatmasına razı olur.

Filozof Kirpi: "İnsan bastırdığı karanlığı gömmez; sadece ona daha derin bir mezar kazar. Sonra bir gün o mezardan kendi sesiyle çağrılır."

3. Suçluluk, Baba ve Yasak

6

Babanın gölgesi bazen kapı eşiğinde durmaz; insanın içinden konuşur. Çocuk büyür, ev değişir, şehir değişir, masa değişir, soyadı kalır, yüz kırışır, ses kalınlaşır; fakat içeride bir yerde hâlâ "yapma", "sus", "ayıp", "günah", "bana karşı gelme", "böyle davranılmaz" diyen eski bir ses yaşamaya devam eder. Bu ses her zaman gerçek babanın sesi olmayabilir. Bazen baba ölmüştür, bazen uzaklaşmıştır, bazen hiç güçlü olmamıştır, bazen de evdeki asıl otorite anne, dede, öğretmen, imam, komutan, müdür, devlet ya da mahalledir. Fakat ruh, otoriteyi çoğu zaman "baba" biçiminde örgütler. Çünkü baba yalnız bir kişi değil, yasa ile korkunun, sevgi ile itaatin, koruma ile tahakkümün iç içe geçtiği büyük bir figürdür.

Freud'un düşüncesinde baba meselesi bu yüzden sıradan bir aile meselesi değildir. Baba, çocuğun ruhsal evrenine yalnız ekmek getiren, eve akşam dönen, kaşlarını çatan ya da omuzuna alan kişi olarak girmez; aynı zamanda yasak koyan, sınır çizen, annenin mutlak yakınlığını bölen, arzunun önüne set çeken, dünyaya "sen her şeyi isteyemezsin" diye tercüme edilen bir otorite olarak girer. Çocuk ilk büyük sınıra burada çarpar. Anne bedeni, sevgi, sıcaklık, bakım, yakınlık ve arzu alanı iken; baba çoğu zaman mesafe, düzen, rekabet, yasak ve dış dünya anlamına gelir. Elbette bu roller her ailede aynı biçimde işlemez; fakat Freud'un aradığı şey biyografik ayrıntıdan çok ruhsal şemadır.

Oidipus kompleksi bu şemanın en tartışmalı, en çok hırpalanmış, en çok yanlış anlaşılmış kavramlarından biridir. Popüler akıl onu kaba bir "çocuk annesine âşık olur, babasını kıskanır" basitliğine indirger. Böyle yapınca Freud'un asıl açtığı sert alan kaybolur. Oidipus meselesi, arzunun yasayla ilk karşılaşmasıdır. Çocuk mutlak sahiplenmenin mümkün olmadığını, sevilen varlığın yalnız kendisine ait olmadığını, arzusunun sınırlandığını, üçüncü bir figürün sahneye girdiğini, dünyanın kendi isteğine göre kurulmadığını öğrenir. Bu öğrenme tatlı bir pedagojik ders gibi gerçekleşmez; kıskançlıkla, korkuyla, suçlulukla, öfkeyle, hayranlıkla, taklitle ve teslimiyetle örülür. Çocuk babaya hem rakip olur, hem ondan korkar, hem de ona benzemek ister. İşte insan dediğin varlık biraz da bu karışımın yürüyen sonucudur.

Yasak burada insanı sadece engellemez; onu kurar. Çok tuhaf ama böyledir. İnsan, istediği her şeyi sınırsızca elde edebilseydi kişilik denen yapı bugünkü anlamıyla oluşmazdı. Arzu sınırla karşılaşınca dolanır, ertelenir, simgeleşir, kılık değiştirir, kültür üretir, sanat üretir, ahlâk üretir, nevroz da üretir. Yasak, insanı hayvandan ayıran kapılardan biridir; fakat aynı yasak hastalıklı biçimde kurulduğunda insanı içeriden zehirler. Sağlıklı sınır çocuğa dünyanın ölçüsünü öğretir. Zalim yasak ise çocuğun ruhuna suçluluk çivisi çakar. O çivi bazen ömür boyu yerinden çıkmaz.

Suçluluk duygusu burada sahneye ağır ağır girer. İnsan bir şey yaptığı için suçlu hissetmez yalnız; bazen bir şeyi istediği için suçlu hisseder. Hatta bazen istemediğini sandığı şeyi istediği için değil, istediğini kendinden bile sakladığı için çürür. Freud'un sertliği burada devreye girer: İnsan ahlâkî varlık olduğu kadar suçluluk üreten bir makinedir. Süperego dediğimiz iç otorite, dışarıdaki baba, toplum, din, gelenek ve yasakların insanın içine yerleşmiş hâlidir. Yani polis karakolu yalnız sokakta değildir; insanın içinde de bir karakol vardır. Orada ifade alınır, dosya açılır, ceza kesilir. Kimi insan bu iç mahkemenin sanığı olarak yaşar. Kimse onu suçlamasa bile o kendini suçlar. Kimse ona günahkâr demese bile o kendi nefesinden bile mahcup olur.

Bunun en ağır biçimi, suçluluğun ahlâkla karıştırılmasıdır. Bazı insanlar ahlâklı oldukları için değil, suçlulukla terbiye edildikleri için "iyi" görünürler. İyilikleri özgür bir vicdandan değil, içlerindeki kırbaçtan gelir. Böyle insanın merhameti bile tedirgindir. Severse borçlu hisseder. Güzel bir şey yaşarsa bedel bekler. Gülse "fazla mı güldüm" diye içinden geçer. Arzu duysa kendinden utanır. İtiraz etse nankörlük etmiş gibi olur. Kendi hayatını yaşamak istediğinde babasının, annesinin, mahallenin, mezhebin, milletin, Tanrı'nın veya devletin yüzünü kara çıkarmış gibi hisseder. İşte suçluluk böyle bir şeydir: İnsanın içine yerleştirilmiş görünmez bir gardiyan.

Baba figürü, sevgiyle birleştiğinde iyileştirici olabilir. Çocuk babadan yalnız yasak değil, güven de alır. Sınırın merhametle birleştiği yerde çocuk kendini dünyanın içine daha sağlam bırakır. Baba çocuğa "her şeyi yapamazsın" derken aynı zamanda "düşersen buradayım" diyebiliyorsa, yasa ölümcül bir baskı olmaktan çıkar. Fakat baba sadece yasaksa, sadece öfkeyse, sadece aşağılamaysa, sadece mesafeyse, sadece korkuysa, çocuk yasayı sevgiyle değil, tehdit ile tanır. O zaman yetişkin olduğunda da otoriteyi ya körü körüne arzular ya da ondan ölesiye korkar. Bazen ikisini aynı anda yapar. Lider karşısında titrerken lidere benzemek ister. Babadan nefret ederken baba gibi konuşur. Yasa tarafından ezilmişken kendisi küçük bir yasa memuruna dönüşür. Evde, işte, cemaatte, siyasette aynı sahne tekrar eder: Ezilen, fırsat bulunca ezenin dilini miras alır.

Teopolitik düzenler tam da bu yaradan beslenir. İnsanların içindeki baba açlığını, suçluluk ekonomisini ve yasakla kurdukları bozuk ilişkiyi yakalar. "Bana itaat et, seni korurum" der. "Bana karşı gelirsene yalnız yanlış yapmış olmazsın; günaha, ihanete, nankörlüğe, sapmaya düşersin" der. Böylece siyasal iktidar yalnız yönetmez, baba yerine geçer. Devlet baba olur, lider baba olur, parti baba olur, cemaat şeyhi baba olur, hoca baba olur, ideoloji baba olur. Çocuk kalmış kitleler bu babaya hem öfkelenir hem sığınır. Onun tokadını bile disiplin sayar. Onun haksızlığını hikmet diye yorumlar. Onun keyfiliğini "devlet akli" diye yutar. İnsan bazen özgürlüğünden değil, babasız kalmaktan korkar. Bu yüzden zalim baba bile babasızlıktan daha güvenli görünür. İşte ruhsal köleliğin paslı kapısı buradan açılır.

Freud'un din eleştirisi de bu hatta anlaşılabilir. Freud dine bütünüyle çocukluk korkularının uzantısı gibi bakarken elbette dinin bütün tarihsel, metafizik ve ahlâkî derinliğini tüketmiş olmaz. Fakat onun sorduğu soru hâlâ rahatsız edicidir: İnsan Tanrı'ya mı inanıyor, yoksa büyütülmüş baba imgesine mi sığınıyor? İtaat ettiği şey hakikat mi, yoksa çocukluk korkusunun kutsallaştırılmış biçimi mi? Suçluluk duyduğu yer gerçekten vicdan mı, yoksa içindeki zalim süpregonun dinî elbise giymiş hâli mi? Burada mesele inancı değersizleştirmek değildir. Mesele, inanç adına dolaşan baba gölgelerini yakalamaktır. Çünkü Tanrı tasavvuru baba travmasıyla kirlenirse, iman özgürleştiren bir teslimiyet olmaktan çıkar; suçlulukla yönetilen bir iç hapisaneyeye dönüşür.

Bu durum en çok da ahlâkçılıkta görünür. Ahlâk sahibi insan sakin olabilir; ahlâkçı insan çoğu zaman gürültülüdür. Çünkü ahlâkçı kişi başkasının günahını izlerken kendi bastırılmış arzusunu kontrol ettiğini sanır. Başkasına ceza keserken içindeki suçluluğu yatıştırır. Başkasının bedenini, ilişkisini, düşüncesini, inancını, kıyafetini, neşesini, kahkahasını denetlerken kendi içindeki kaosu yönetmeye çalışır. Burada baba artık kişinin içinde konuşan bir yasak aygıtı olarak dışarı taşar. Kendi iç polisinden kaçamayan kişi, başkasının mahallesine karakol kurar. Ne tatlı medeniyet: Kendi ruhunu yönetemeyen insan başkasının hayatına yönetmelik yazıyor.

Jung'un gölge kavramı bu sahneye girdiğinde mesele daha da derinleşir. İnsan bastırıldığı babayı, inkâr ettiği öfkeyi, tanımadığı hırsı, kabullenmediği korkaklığı, yüzleşmediği şiddeti gölgesine atar. Sonra bu gölgeyi başkalarında görmeye başlar. Kendi içindeki zalim babayı tanımayan kişi, dışarıdaki otoriteye ya tapar ya da onu sürekli yeniden üretir. Kendi içindeki yasakçıyla yüzleşmeyen kişi, özgürlük nutku atarken bile başka insanlara sınır çizmeye kalkar. Kendi suçluluğunu çözemeyen kişi, masum insanları suçlayarak rahatlar. Gölge, yüzleşilmeyince ahlâk maskesi takar. En berbatı da budur; karanlığın kendini nur diye pazarlaması.

Baba, yasak ve suçluluk üçgeninden çıkmak babayı öldürmek kadar basit değildir. Freud'un sembolik baba katli çoğu zaman yanlış anlaşılır. Mesele gerçek babaya düşman olmak değil, içimizdeki sahte mutlak otoriteyi yerinden etmektir. İnsan babasını insanlaştırmadan kendisi de insanlaşamaz. Baba tanrılaştırıldığında çocuk köleleşir. Baba şeytanlaştırıldığında çocuk ömür boyu kavga eder. Baba insanlaştırıldığında ise ruh biraz nefes alır. "O da eksikti, o da korkuyordu, o da kendi babasından yara almıştı, o da yasa sandığı şeyi bazen şiddet diye aktardı" diyebilmek kolay değildir. Ama bu cümle insanı özgürleştirir. Çünkü babayı insanlaştırmak, insanın kendi içindeki putu kırmasıdır.

Yasakla sağlıklı ilişki de burada başlar. Yasak bütünüyle düşman değildir; ama kutsal sopa da değildir. Bazı yasaklar hayatı korur, bazıları insanı boğar. Bazı sınırlar haysiyet üretir, bazıları ruhu sakatlar. İnsan büyümek istiyorsa hangi yasağın adaletten, hangisinin korkudan, hangisinin sevgiden, hangisinin iktidar arzusundan geldiğini ayırt etmeyi öğrenmelidir. Aksi hâlde her "dur" emrine ahlâk sanır, her itiraza günah muamelesi yapar, her özgürleşme hamlesini babaya ihanet gibi yaşar.

Freud'un çekici bu bölümde babanın tahtına iner. Jung'un gölgesi ise tahtın arkasındaki karanlıkta bekler. İnsan, babadan aldığı yasayı hiç sorgulamadan taşırsa kendi hayatının sahibi olamaz. Suçluluk, vicdanın yerine geçtiğinde ahlâk çürür. Yasak, merhametten kopunca zulme dönüşür. Baba, insan olmaktan çıkıp mutlak otoriteye dönüştüğünde çocuk büyüye bile içinden diz çökmeye devam eder.

Ve insanın asıl büyümesi çoğu zaman şu sessiz cümleyle başlar: Ben babamın korkusu değilim. Ben bana öğretilmiş suçluluk değilim. Ben yasakla sakatlanmış arzularımdan ibaret değilim. Bütün bunları taşıyorum, evet; fakat onların kölesi olmak zorunda değilim. İçimdeki mahkemeyi dağıtmayacağım belki, ama hâkimi değiştireceğim. O hâkim artık korku olmayacak; vicdan olacak.

Filozof Kirpi: "Babasını put yapan çocuk diz çöker; babasını insan gören çocuk yürümeye başlar."

4. Jung'un Gölgesi: İnkâr Edilen Benlik

Bir insanın en karanlık yeri, çoğu zaman en kötü olduğu yer değildir; kendisini en iyi sandığı yerdir. Çünkü insan kötülüğünü açıkça taşımaz. Onu saklar, cilalar, gerekçelendirir, güzel kelimelerin altına koyar. Kıskançlığını adalet duygusu diye sunar. Korkaklığını akıllılık diye pazarlar. İktidar hırsına hizmet der. Kinine ilke der. Başkasının mutluluğunu çekemediğinde bunu "eleştirel bilinç" diye ambalajlar. Kendi içindeki zehri görmek istemediğinde başkasının damarını kesmeye kalkar. Jung'un "gölge" dediği yer tam da burasıdır. İnsanın kendinde kabul etmediği, dışarıya attığı, inkâr ettiği, fakat ruhunun karanlık deposunda yaşamaya devam eden taraf.

Jung'un gölgesi, Freud'un bastırılmış arzusundan daha geniş bir mağaradır. Freud daha çok çocukluk, cinsellik, yasak, suçluluk, nevroz ve bastırma üzerinden insanın gizli mekanizmasını kazarken; Jung insanın içindeki sembolik karanlığa, kadim imgelere, arketiplere, mitlere, rüyalara, kolektif bilinçdışına bakar. Freud'un elinde çekiç vardır; kırar, parçalar, bastırılmış arzusunun izini sürer. Jung'un elinde ise bir lamba vardır; insanı kendi iç mağarasına sokar ve der ki: "Bak, kaçtığın şey sadece geçmişin değil; insanlığın eski gecesi de senin içinde yaşıyor."

Gölge, basitçe "kötülük" değildir. Bu önemli. Çünkü gölgeyi sadece kötülük sanırsak Jung'u eksik anlarız. Gölge, insanın kendilik imajına uymadığı için reddettiği her şeydir. Bir kişi kendini çok merhametli biri olarak görmek istiyorsa içindeki acımasızlığı gölgeye atabilir. Kendini çok cesur biri olarak kurmuşsa korkaklığını inkâr eder. Kendini çok ahlâklı sanıyorsa arzularını karanlıkta tutar. Kendini çok akıllı gören kişi aptallığını görmez. Kendini çok fedakâr gösteren kişi içindeki hesapçılıkla yüzleşmez. Yani gölge yalnız cinayet, şiddet, hırs, nefret değildir; bazen bastırılmış neşe, bastırılmış yaratıcılık, bastırılmış cesaret, bastırılmış isyan da gölgenin içinde kalır. İnsan yalnız kötü yanlarını değil, kendisine yasaklanmış iyi ihtimallerini de gölgeye hapseder.

Bu nedenle gölgeyle yüzleşmek insanı daha karanlık yapmaz; daha dürüst yapar. İnsan kendi karanlığını tanıdığı anda şeytanlaşmaz. Tam tersine, şeytanlaşma çoğu zaman karanlığını tanımayanlarda başlar. Çünkü tanınmayan gölge dışarıya yansıtılır. Jung'un en kritik meselelerinden biri budur: Projeksiyon. İnsan kendisinde görmek istemediği şeyi başkasında görür. Kendi içindeki saldırganlığı tanımayan kişi dünyayı saldırganlarla dolu sanır. Kendi hırsını inkâr eden kişi herkesin makam peşinde koştuğunu düşünür. Kendi şehvetinden korkan kişi başkasının bedenini sürekli denetler. Kendi inanç krizini bastıran kişi herkesi sapkın ilan eder. Kendi iktidar arzusunu görmeyen kişi başkasının özgürlüğünü tehdit sayar.

9

Böylece gölge, bireysel bir ruh hâli olmaktan çıkar; toplumsal bir zehre dönüşür. İnsanlar kendi gölgelerini başkalarının yüzüne yapıştırır. Mahalleler böyle kurulur, düşmanlıklar böyle büyür, ideolojiler böyle sertleşir. Bir toplum kendi tarihindeki şiddetle yüzleşmezse şiddeti düşmanın karakteri ilan eder. Kendi adaletsizliğini görmezse mazlumiyet anlatısı üretir. Kendi içindeki çürüme ile karşılaşmazsa bütün çürümenin dış güçlerden geldiğine inanır. Kendi erkeklik krizini anlamazsa kadınların varlığını tehdit gibi görür. Kendi dinî boşluğunu kabul etmezse dindarlığı gösteriye, yasakçılığa, ahlâk zabıtalığına çevirir. Jung'un gölgesi kalabalıkların içine girdiğinde artık kişisel bir rüya değil, politik bir kâbus olur.

Gölgenin en sevdiği alanlardan biri ahlâkçılıktır. Çünkü ahlâkçılık, karanlığın en temiz elbisesidir. Ahlâk sahibi insan kendi zaafını bilir; ahlâkçı insan başkasının zaafına dürbünle bakar. Ahlâk sahibi insan kendi sınırını tanır; ahlâkçı insan başkasına sınır çizer. Ahlâk sahibi insan mahcup olabilir; ahlâkçı insan yargıç sandalyesine oturmak ister. Gölge burada kendini saklamaz, tam tersine sahneye çıkar; ama kendini "hakikat", "namus", "ilke", "dava", "temizlik", "millî hassasiyet", "dinî kaygı" diye tanıtır. İnsan kendi içindeki pisliği görmemek için başkasının üstüne temizlik operasyonu yapar. Ne büyük numara! Ruhun bodrumunu temizlemeyen adam, toplumun salonuna hijyen dersi veriyor.

Jung'un gölge fikri bize şunu söyler: İnsan kendini sadece aydınlık tarafıyla tanıyamaz. Hepimiz kendimiz hakkında bir hikâye kurarız. "Ben iyi bir insanım." "Ben adaletliyim." "Ben kimseye kötülük istemem." "Ben dürüstüm." "Ben vicdanlıyım." Bu cümleler bütünüyle yalan olmayabilir. Fakat eksiktir. İnsan kendisini sadece iyi taraflarıyla anlatınca karakter değil, propaganda üretir. Gerçek insanlık, kişinin kendisine şu soruları sorabilmesidir: Ben kime haset ediyorum? Kimin düşüşünden gizlice memnun oluyorum? Hangi arzumu ahlâk perdesiyle saklıyorum? Hangi korkumu ilke diye taşıyorum? Kime haksızlık ettim ama bunu kendime hâlâ açıklayamadım? Hangi öfkemi haklılık kılığına soktum? Hangi sevgimin içinde sahiplenme hırsı var? Hangi inancımın içinde korku, hangi düşüncemin içinde kibir, hangi susuşumun içinde hesap var?

Bu sorular insanı küçük düşürmez; insanı sahici yapar. Çünkü gölgeyle yüzleşmek, kendini suçlu sandalyesine bağlamak değildir. Jung'un istediği şey kendinden nefret eden bir insan üretmek değildir. Tam tersine, insanın parçalanmış taraflarını tanımmasıdır. "Benim içimde kıskançlık da var, şefkat de. Korku da var, cesaret de. Merhamet de var, intikam isteği de. İnanç da var, şüphe de. Nezaket de var, saldırganlık da." İnsan bunları gördüğünde dağılmaz; daha bütün bir varlık hâline gelir. Bireyleşme dediği şey de biraz budur: Kişinin toplumun taktığı maskeden, ailesinin verdiği rolden, ideolojinin ezberinden, dinî-siyasal otoritelerin biçtiği kalıptan sıyrılarak kendi bütünlüğünü kurması.

Fakat bu bütünlük tatlı bir kişisel gelişim masalı değildir. Gölgeyle yüzleşmek Instagram cümlesiyle yapılmaz. Mum yakıp "kendimi seviyorum" demekle de olmaz. Gölge kan ister demiyorum ama dürüstlük ister; o da çoğu insan için kandan ağırdır. İnsan kendine yakalanmayı sevmez. Başkasını çözümlenmek kolaydır. Başkasının ikiyüzlülüğünü görmek kolaydır. Başkasının hırsını, korkusunu, yalanını, bastırılmış arzusunu, sahte dindarlığını, entelektüel kibrini, politik fanatizmini görmek kolaydır. Zor olan, aynı çürümenin daha küçük, daha utangaç, daha sofistike biçimlerinin bizde de dolaştığını kabul etmektir.

Jung burada Freud'dan ayrılarak daha sembolik bir kapı açar. Gölge yalnız klinik bir belirti değildir; rüyalarda, masallarda, mitlerde, sanatta, dini imgelerde, kahraman hikâyelerinde kendini gösterir. Karanlık orman, yeraltı, mağara, ejderha, canavar, yabancı, ikiz, şeytan, gece, bataklık, kayıp çocuk, yaralı hayvan... Bunların hepsi insan ruhunun karanlık taraflarıyla kurduğu sembolik ilişkinin izleridir. İnsan dış dünyada anlattığı masalda kendi iç dünyasını konuşur. Kahraman ejderhayı öldürdüğünde aslında içindeki korkuyla, açgözlülükle, saldırganlıkla veya kaosla karşılaşır. Fakat modern insan sembolleri kaybettiği için gölgesini daha kaba biçimlerde yaşamaya başladı. Rüyanın, mitin, şiirin, ritüelin taşıyamadığı karanlık; sosyal medyada linç, siyasette nefret, ailede baskı, dinde gösteri, akademide haset olarak geri dönüyor.

10

Gölgeyle yüzleşmeyen toplumlar sürekli günah keçisi üretir. Çünkü gölge dışarı atılmak ister. Bir grup seçilir: yabancı, azınlık, kadın, genç, muhalif, dindar, seküler, göçmen, entelektüel, sanatçı, köylü, şehirli, zengin, yoksul... Sonra bütün kir onun üstüne yıkılır. "Biz temiziz, kötülük onlarda." İşte en tehlikeli cümlelerden biri budur. Bir toplum kendini bütünüyle temiz, karşı tarafı bütünüyle kirli gördüğünde gölge kolektif cinnete dönüşür. O noktadan sonra adalet değil, intikam konuşur. Hakikat değil, projeksiyon konuşur. Vicdan değil, kalabalığın rahatlatma ihtiyacı konuşur.

İnsanın gölgesini tanıması, onu serbest bırakması anlamına gelmez. "İçimde şiddet var" demek, şiddeti meşrulaştırmak değildir. "İçimde kıskançlık var" demek, hasedi ahlâk yapmak değildir. "İçimde karanlık var" demek, karanlığa teslim olmak değildir. Tam tersine, tanınan gölge denetlenebilir; inkâr edilen gölge yönetimi ele geçirir. Bastırılan hırs başka kılıkla döner. Tanınmayan öfke kutsal dava olur. Görülmeyen korku nefret üretir. Kabullenilmeyen arzu ahlâk polisliğine dönüşür. Bu yüzden insanın kendine karşı dürüstlüğü, ahlâkın başlangıç yeridir.

Jung'un gölgesi bize büyük ve rahatsız edici bir ders verir: İnsan kendisini sadece sevdiği taraflarıyla değil, tiksindiği taraflarıyla da tanımak zorundadır. Kendi içindeki karanlığı tanımayan kişi, başkasının karanlığına karşı da adil olamaz. Çünkü o zaman mücadele ettiği şey hakikat değil, kendi içinden kovduğu parçanın dışarıdaki hayaletidir. Gölgeyle yüzleşmek, insanın "ben temizim" kibrini kırar. Bu kırılma iyidir. Çünkü fazla temiz insanlar tehlikelidir; tarih, kendini tertemiz sananların başkalarını nasıl kirli ilan ettiğini fazlasıyla gördü.

Freud'un çekici insanın maskesini kırmıştı. Jung'un gölgesi o kırılan maskenin arkasından çıkar ve insanın gözünün içine bakar. "Beni inkâr ederek kurtulamazsın" der. "Beni tanımazsan senin adına konuşurum. Beni görmezsen başkalarına yansıtırsın. Beni kabul etmezsen ahlâk kılıfına girer, seni içeriden yönetirim." İnsan bu sesi duyduğunda önce ürker. Çünkü kendi karanlığıyla karşılaşmak, düşmanla karşılaşmaktan daha zordur. Düşmana bağırsın; kendine bağırsın ses içeride yankılanır.

Ama başka yol yoktur. İnsan gölgesini tanımadan olgunlaşmaz. Toplum gölgesiyle hesaplaşmadan adil olmaz. Dindarlık gölgesini görmeden takvâya ulaşmaz. Siyaset gölgesini tanımadan haysiyet üretmez. Entelektüel, kendi kibrinin gölgesini görmeden düşünür olmaz. Şair, kendi karanlık kuyusuna inmeden hakiki imge kuramaz. Baba, kendi yarasını tanımadan çocuğuna merhamet veremez. İnsan, içindeki karanlığı masaya oturtmadan kendi sofrasında huzur bulamaz.

Filozof Kirpi: "Gölgesini tanımayan insan ışığa değil, kendi sahte parıltısına tapar; hakikat ise en çok o parıltının dibinde kararır."

5. Persona: Topluma Gösterilen Yüz

İnsan evden çıkmadan önce yalnız ceketini giymez; yüzünü de giyer. Aynanın karşısında düzeltilen şey saç, sakal, yaka, ruj, gözlük, başörtüsü, kravat değildir sadece. Orada topluma gösterilecek yüz hazırlanır. Sesin tonu ayarlanır, bakışın mesafesi belirlenir, tebessümün dozu hesaplanır. Hangi ortamda ne kadar ciddi, ne kadar mütevazı, ne kadar bilgili, ne kadar dindar, ne kadar mağdur, ne kadar güçlü, ne kadar sevecen görüneceğimiz çoğu zaman fark etmeden içimizde prova edilir. İnsan sosyal varlıktır, evet; fakat aynı zamanda sahne varlığıdır. Toplum denen büyük tiyatrodaki herkes kendisine biçilen rolü, bazen itiraz ederek, bazen severek, çoğu zaman da farkına varmadan oynar.

Jung'un "persona" dediği şey tam burada belirir. Persona, insanın topluma gösterdiği yüzdür. Antik tiyatrodaki maske anlamını hatırlamak gerekir: Oyuncu maskeyi takar ve bir karaktere dönüşür. Maske onun bütünü değildir, fakat sahnede görünmesini sağlar. Hayatta da böyledir. İnsan her yerde çıplak ruhuyla dolaşamaz. İş yerinde, ailede, sokakta, okulda, camide, mecliste, akademide, sosyal medyada belli yüzler takar. Bu yüzler tamamen sahte olmak zorunda değildir. Hatta çoğu zaman gereklidir. İnsan içinden geçen her şeyi söylese, medeni hayatın camları iner. Her öfke dışarı aksa, her arzu kendini dayatsa, her korku bağırarsa, dünya yaşanmaz hâle gelir. Persona bu anlamda toplumsal hayatın zaruri perdesidir.

Fakat perde zamanla duvara dönüşürse felaket başlar. İnsan maskeyi taktığını unutup maskenin kendisi olduğuna inanır. Dindar rolü, takvânın yerine geçer. Aydın rolü, düşüncenin yerine geçer. Baba rolü, merhametin yerine geçer. Yönetici rolü, adaletin yerine geçer. Akademisyen rolü, bilginin yerine geçer. Sanatçı rolü, içtenliğin yerine geçer. Muhafız rolü, hakikat arayışının yerine geçer. Persona, insanı topluma bağlayan bir yüz olmaktan çıkar; insanı kendi hakikatinden ayıran kalın bir kabuğa dönüşür.

Bugünün dünyasında persona artık yalnız yüz yüze ilişkilerde üretilmiyor. Ekran, insanın ikinci yüzü hâline geldi. Sosyal medya profili, modern personanın en cilalı vitrini oldu. İnsan orada yalnız ne düşündüğünü söylemiyor; nasıl görünmek istediğini de tasarlıyor. Okuduğu kitabı, içtiği kahveyi, tuttuğu yastığı, gezdiği şehri, duyduğu öfkeyi, ettiği duayı, yaşadığı aşkı, çektiği acıyı bile sahnelenen bir malzemeye dönüştürüyor. Acı bile kompozisyon arıyor artık. İnsan yas tutarken ışığı kontrol ediyor; öfkelenirken cümlesinin etkisini hesaplıyor; merhamet ederken fotoğraf açısını düşünüyor. Ruhun pazarlama departmanı fazla mesai yapıyor. Ne diyelim, modern insan kendi reklam ajansını içinde taşıyor; ajans da pek etik çalışmıyor.

Persona en çok da toplumsal onay ihtiyacıyla beslenir. İnsan sevilme, kabul edilmek, sayılmak, dışlanmamak ister. Bu istek doğal bir istektir. Fakat insan bütün varlığını onay üzerine kurarsa kendi iç merkezini kaybeder. Başkalarının gözü onun aynası olur. Hangi fotoğraf beğenildi, hangi söz alkış aldı, hangi tavır saygınlık getirdi, hangi öfke prim yaptı, hangi mağduriyet işe yaradı, hangi kutsal kelime çevrede itibar sağladı? Böylece insan yavaş yavaş kendi içinden değil, başkalarının bakışından yaşamaya başlar. İçerideki ses kısılır, dışarıdaki alkış büyür. Kendi vicdanı susar, kalabalığın nabzı konuşur.

Bu durum yalnız bireysel bir zaaf sayılmamalı. Toplumlar da personayı ödüllendirir. Hakiki insan yorucudur; rol insanı kullanışlıdır. Düşünen insan soru sorar, rol insanı uyum sağlar. Hakiki dindar vicdanla davranır, dindarlık rolü taşıyan kişi sembolleri düzenli sergiler. Hakiki aydın rahatsız eder, aydın rolü oynayan kişi uygun kelimeleri zamanında kullanır. Hakiki baba çocuğunun ruhuna dikkat eder, baba rolü oynayan kişi otoritesini korumaya çalışır. Hakiki yönetici adaletin yükünü taşır, yönetici rolü oynayan kişi makamın dekorunu sever. Toplum da çoğu zaman hakikati değil, dekoru tanır. Çünkü dekor kolay anlaşılır; hakikat emek ister.

Persona ile gölge arasında tehlikeli bir ilişki vardır. İnsan dışarıya ne kadar parlak bir yüz gösterirse, içeride o kadar yoğun bir karanlık birikebilir. Elbette bu her zaman böyle değildir; fakat fazla parıltı çoğu zaman bastırılmış gölgenin işaretidir. Kendini sürekli merhametli gösteren kişi içindeki acımasızlığı görmek istemiyor olabilir. Sürekli ahlâk vurgusu yapan kişi bastırıldığı arzusunun etrafında nöbet tutuyor olabilir. Sürekli tevazu gösterisi yapan kişi kibriyle gizli bir nikâh kıymış olabilir. Sürekli mağduriyet anlatan kişi iktidar arzusunu merhamet diline sarmış olabilir. Sürekli güç gösteren kişi içindeki korkmuş çocuğun sesini boğmaya çalışıyor olabilir.

Bu yüzden persona çözümlemesi, insanın toplumsal dilini deşifre etme işidir. İnsan hangi kelimeleri fazla kullanıyor? Hangi imajı ısrarla koruyor? Neyi sürekli ispat etmeye çalışıyor? Hangi konuda hemen savunmaya geçiyor? Hangi eleştiri onu gereğinden fazla yaralıyor? Bazen insanın en çok savunduğu kimlik, en çok çatlayan yeridir. Çok ahlâklı görünme çabası, ahlâk krizini saklayabilir. Çok güçlü görünme çabası, derin bir kırılmanın zırhı olabilir. Çok bilgili görünme çabası, düşünce eksikliğini perdeleyebilir. Çok inançlı görünme çabası, içerideki şüpheyle boğuşuyor olabilir. İnsan gösterdiği yüzle sakladığı yüz arasında gerilmiş bir iptir.

Siyaset personanın en büyük sahnelerinden biridir. Liderler yalnız program açıklamaz; yüz üretir. Baba yüzü, mağdur yüzü, kurtarıcı yüzü, halk adamı yüzü, sert devlet adamı yüzü, mazlumların hamisi yüzü, kutsal davanın nöbetçisi yüzü... Kitleler de bu yüzlere kendi arzularını ve korkularını yapıştırır. Lider bazen gerçek kişiliğinden çok, kalabalığın görmek istediği imaja dönüşür. O imaj güçlendikçe hakikat zayıflar. Çünkü persona, kitlesel ölçekte çalıştığında propaganda olur. Propaganda ise politik personanın endüstriyel üretimidir. Artık yüz insana ait değildir; partiye, ideolojiye, rejime, pazarlama stratejisine aittir.

Aile de küçük bir persona fabrikasıdır. "İyi evlat", "fedakâr anne", "otoriter baba", "başarılı çocuk", "namuslu kız", "güçlü erkek", "saygın aile" gibi roller evin içinde dolaşır. Herkes bu rollerin altında biraz ezilir, biraz korunur. Çocuk çoğu zaman kendisi olmayı değil, beklenen yüzü taşımaya öğrenir. Ağlamaması gereken erkek çocuk, uslu olması gereken kız çocuk, başarılı olması gereken evlat, fedakâr görünmesi gereken anne, güçlü görünmek zorunda kalan baba... Sonra yetişkin olurlar; fakat içlerinde hâlâ aile albümüne uygun poz vermeye çalışan çocuklar yaşar. Persona bazen çocukluğun aile fotoğrafından çıkıp bütün hayata yayılır.

Dinî alanda persona daha da hassas bir hâl alır. Çünkü orada görünen yüz ile iç hâl arasındaki mesafe ahlâkî bir krize dönüşebilir. İnsan ibadet ederken bile gösterilme arzusuyla yaralanabilir. Sembol, kıyafet, dil, ritüel, cemaat aidiyeti, kutsal kelimeler; hepsi insanı derinleştirebilir, ama aynı zamanda personaya malzeme de olabilir. Dindarlığın vitrini genişledikçe takvânın iç odası daralabilir. İnsan Allah'a yaklaşmak yerine cemaatin gözünde düzgün görünmeye çalışabilir. O zaman ibadet bile sosyal itibarın aksesuarına dönüşür. Bu, dinin değil, insanın gölgesidir; fakat gölge kutsal elbise giydiğinde daha zor fark edilir.

Akademi ve entelektüel çevreler de masum değildir. Orada da persona bolca bulunur. Ağır kavramlar, yabancı isimler, dipnotlar, teorik cümleler, mesafeli bakışlar, seçkin zevkler, eleştirel pozlar... Bilgi ile bilgi gösterisi arasındaki fark bazen bir tüy kadar ince, bazen bir uçurum kadar derindir. Bazı insanlar düşünmez; düşünür gibi görünür. Bazıları okumaz; okumuş havası taşır. Bazıları hakikatin derdiyle değil, zeki görünmenin hazzıyla konuşur. Entelektüel persona, cehaletin kravat takmış hâli olduğunda tadından yenmez; millet kavramı kusar, fikir doğurmaz.

Persona ile sağlıklı ilişki kurmak, maskeyi tamamen atmak anlamına gelmez. Bu da başka bir saflık olur. İnsan her yerde bütün içini açamaz. Mesele maskesiz yaşamak değil; maskenin maske olduğunu bilerek yaşamaktır. İnsan toplum karşısında belli bir yüz taşıyabilir, fakat gece kendi iç odasına döndüğünde o yüzü çıkarabilmelidir. Kendisine "Ben bugün hangi rolü oynadım? Bu rol beni korudu mu, yoksa benden bir şey mi çaldı? İnsanların beni gördüğü kişiyle, içimde yaşayan kişi arasında ne kadar mesafe var?" diye sorabilmelidir.

Olgunluk biraz da bu mesafeyi fark etmektir. Persona bütünüyle yok olmaz; ama insan onun kölesi olmaktan çıkabilir. Topluma gösterilen yüz ile içerideki hakikat arasında sürekli bir temizlik yapılmalıdır. Yoksa yüz kalır, insan gider. Geriye düzgün konuşan, uygun gülen, doğru sembolleri taşıyan, beklenen cümleleri kuran, fakat içinden boşalmış bir varlık kalır. İşte asıl yorgunluk budur: İnsanın kendi hayatında figüran hâline gelmesi.

Jung'un persona kavramı bize şu sert dersi verir: Toplumda görünmek için taktığımız yüz, ruhumuzu esir almamalıdır. Maske bazen gerekir; fakat maske yüzün yerine geçtiğinde karakter çürür. İnsan kendi personayı tanımalı, onu kullanmalı, fakat ona tapmamalıdır. Çünkü insanın haysiyeti, başkalarının gözünde kurduğu imajda değil, kendi içindeki hakikatle kurduğu dürüst ilişkidir.

Filozof Kirpi: "Maske insanı toplumdan korur; fakat insan maskeyi yüzü sanarsa, kendi ruhunun cenaze namazını ayakta kılar."

6. Freud ile Jung'un Kavgası: Arzu mu, Mit mi?

Freud ile Jung'un ayrılığı, iki güçlü zihnin kişisel kırgınlığı olarak okunursa mesele sığlaşır. Orada yalnız iki adamın birbirine darılması yoktur; insan ruhunun nasıl anlaşılacağına dair büyük bir yol ayrımı vardır. Bir masanın üzerinde iki harita durur. Freud'un haritasında çocukluk odası, bastırılmış arzu, cinsellik, baba, yasak, suçluluk, nevroz ve rüya vardır. Jung'un haritasında mağara, mit, arketip, gölge, persona, anima, animus, kolektif bilinçdışı ve bireyleşme vardır. İkisi de insanın görünenden ibaret olmadığını söyler; fakat karanlığa indikleri merdiven farklıdır. Freud bodrum kapısını zorlar. Jung mağara ağzında durup içeriden gelen eski yankıları dinler.

Freud daha sert, daha klinik, daha şüphecidir. İnsan ruhunu süslü metafizik kumaşlara sarmaya pek razı olmaz. Onun için insanın derininde yatan şey çoğu zaman bastırılmış arzuların, çocukluk çatışmalarının, cinsellik etrafında düğümlenmiş yasakların ve suçluluk duygularının karmaşık örgüsüdür. Freud, insanın kendini yüksek ideallerle anlatmasından kuşkuludur. "Ahlâk" dediğinde arkasında bastırılmış dürtü var mı diye bakar. "Din" dediğinde baba imgesinin gölgesini arar. "Sanat" dediğinde arzusunun yüceltilmiş biçimini görür. "Rüya" dediğinde ruhun gizli dileğini yakalamaya çalışır. Freud'un dünyasında insan, kendisi hakkında ne kadar asil konuşursa konuşsun, bilinçdışı çoğu zaman ete, yasağa, hazza, korkuya ve çocukluk yarasına bağlıdır.

Jung bu indirgemeyi dar bulur. Ona göre insan ruhu sadece bastırılmış kişisel malzemedan oluşmaz. İnsan, kendi çocukluğundan önce de bir miras taşır. Mitler, masallar, dinî semboller, kadim imgeler, kahraman anlatıları, ejderhalar, mağaralar, anneler, bilge ihtiyarlar, kutsal ağaçlar, karanlık ikizler boşuna binlerce yıldır insanlığın zihninde dolaşmaz. Jung, rüyayı sadece bastırılmış arzusunun kılık değiştirmiş sahnesi olarak okumakla yetinmez; rüyada insan ruhunun kadim sembolik dili konuşur. Ona göre birey, yalnız kendi hatıralarının toplamı değildir; insanlık hafızasının derin sularından da beslenir.

Freud'un "arzu" dediği yerde Jung bazen "sembol" görür. Freud'un "bastırma" dediği yerde Jung "bütünleşmemiş ruhsal parça" arar. Freud'un "nevroz" dediği yerde Jung kişiliğin gelişme çağrısını da duyabilir. Freud için rüya, çoğu zaman gizli dileğin sansürlenmiş ifadesidir. Jung için rüya, insanın kendi bütünlüğüne

çağrıldığı sembolik bir mektuptur. Freud, rüyadaki evi çocuklukla, aileyle, cinsellikle, yasakla bağlantılı çözmeye eğilimlidir. Jung aynı evde ruhun katmanlarını, bilinç ve bilinçdışı arasındaki geçişleri, kişinin kendi içindeki karanlık odaları görebilir. Biri çözülemeye gider; öteki yorumlamaya. Biri kazı yapar; öteki harabe duvarında eski işaretleri okur.

Bu fark, insan anlayışında büyük sonuçlar doğurur. Freud'un insanı çatışmalı bir varlıktır. İçinde id vardır; ham dürtü, arzu, haz isteği. Karşısında süperego vardır; yasak, otorite, suçluluk, baba, toplum. Ego ise bu iki kuvvet arasında ezilen, pazarlık eden, savunma mekanizmaları üreten bir ara bölgedir. İnsan burada barışmış bir bütün değildir; iç savaşın yorgun memurudur. Freud'un dehası, insanın medeniyet denilen cilalı yüzünün altında nasıl bir huzursuzluk taşıdığını göstermesindedir. Medeniyet, arzuyu bütünüyle yok etmez; bastırır, düzenler, erteler, yüceltir, kimi zaman da hastalandırır.

Jung'un insanı da çatışmalıdır, fakat onun çatışması yalnız dürtü ile yasak arasında değildir. Kişi, kendi bütünlüğüne ulaşmak için persona ile gölgeyi, bilinç ile bilinçdışını, eril ve dişil ruhsal unsurları, bireysel hayat ile kolektif imgeleri karşılaştırmak zorundadır. Jung'un "bireyleşme" dediği yol, insanın toplumun verdiği maskeyi tek kimlik sanmaktan çıkıp kendi derin bütünlüğüne yaklaşmasıdır. Burada ruh, sadece tedavi edilmesi gereken bir arıza alanı değildir; dönüşmesi, genişlemesi, kendi sembolik merkezini bulması gereken canlı bir evrendir.

Freud'un Jung'a itirazı sezilebilir: Bu kadar mit, sembol, arketip ve kolektif bilinçdışı, insanın somut cinsel ve çocukluk çatışmalarını mistik bir sisin içine sokabilir. Freud'un gözünde Jung, psikanalizin sert kazısını fazla geniş, fazla metafizik, fazla dinsel bir alana çekmiştir. Freud somut belirtiyi sever; hastanın söylediği kelimeye, rüyadaki ayrıntıya, çocukluk sahnesine, bastırılan arzuya, suçluluk düğümüne bakar. Jung'un geniş sembolik evreni Freud'a göre fazla gevşek, fazla yoruma açık, fazla romantik görünebilir. Freud, insan ruhunun karanlığını kutsal sisle örtmek istemez.

Jung'un Freud'a itirazı da aynı ölçüde kuvvetlidir: İnsan ruhunu cinselliğe, çocukluk çatışmasına ve bastırılmış arzuya fazla sıkıştırmak, insanın sembolik derinliğini eksiltir. İnsan sadece arzu eden ve yasakla çarpışan bir beden değildir. İnsan rüya gören, mit kuran, Tanrı imgeleri üreten, ölümle sembolik ilişki geliştiren, sanatla kendini aşmaya çalışan, karanlığını hikâyeye dönüştüren bir varlıktır. Jung'a göre Freud'un çekici bazen fazla sert iner; kırdığı şey yalnız sahte maske değil, ruhun kadim sembol kabuğu da olabilir.

Bu ayrılıkta iki tarafın da haklı olduğu yerler vardır. Freud olmadan insanın kendisi hakkında kurduğu yüce anlatılar fazla kolay kabul edilir. Her ahlâk nutku, her dinî söylem, her sanat iddiası, her politik dava temiz sanılır. Freud bize bu temizliğin arkasındaki bastırılmış arzuyu, çocukluk yarasını, suçluluk ekonomisini ve iktidar hırsını sorgular. Jung olmadan ise insan ruhunun sembolik genişliği daralır. Her rüya cinselliğe, her mit bastırmaya, her din baba korkusuna, her sanat yüceltmeye indirgenirse ruhun şiirsel ve arketipsel ufku kararır.

Freud daha çok yaraya parmak basar; Jung yaranın rüyasını dinler. Freud insanın kendini kandırma mekanizmasını yakalar; Jung insanın kendi karanlığıyla bütünleşme imkânını arar. Freud'un dili teşhis dilidir. Jung'un dili dönüşüm dilidir. Freud insanın arzu tarafından nasıl yönetildiğini gösterir. Jung insanın sembol tarafından nasıl çağrıldığını düşünür. Freud'un odasında divan vardır. Jung'un dünyasında orman, mağara, kule, rüya, mandala ve kadim hikâyeler vardır. Biri modern şehrin sinir krizini çözer; öteki insanlığın eski gecesinde gelen imgeleri takip eder.

Türkiye gibi toplumlarda bu ayrım daha da ilginçleşir. Çünkü burada bastırılmış arzu da güçlüdür, mitolojik ve dinî sembol düzeni de. Bir yanda baba-devlet, lider arzusu, suçlulukla yönetilen dindarlık, bastırılmış cinsellik, aile içi yasaklar, erkeklik krizi, otorite bağımlılığı vardır. Freud buraya çekiçle girer ve pek çok maskeyi indirir. Öte yanda kolektif rüyalar, kurtarıcı mitleri, mazlumluk anlatıları, kutsal tarih imgeleri, kahraman

fantezileri, karanlık düşman figürleri, gölge yansıtma ritüelleri vardır. Jung da buraya lambayla girer ve toplumun kendi mitleri içinde nasıl kaybolduğunu gösterir.

Aslında kavga "arzu mu, mit mi?" diye sorulduğunda, cevap tek taraflı verilemez. İnsan hem arzu eder hem mit kurar. Hem çocukluk yarası taşır hem kadim sembollerin içinden konuşur. Hem cinselliğin, suçluluğun ve yasağın varlığıdır hem rüyanın, gölgenin ve arketipin. Freud'un çekici olmadan Jung'un gölgesi fazla şiirsel kalabilir. Jung'un gölgesi olmadan Freud'un çekici fazla mekanikleşebilir. İnsan ruhu ne yalnız laboratuvar ne yalnız tapınaktır; biraz klinik oda, biraz mağara duvarı, biraz çocukluk yatağı, biraz rüya ormanı, biraz suçluluk mahkemesi, biraz da kayıp tanrıların yankısıdır.

Bu yüzden Freud ile Jung'u birbirine karşı kuru bir tercih meselesi hâline getirmek fakirlik olur. Freud bizi kandıran arzuyu gösterir. Jung bizi çağıran sembolü gösterir. Freud der ki: "Bastırdığın şey seni yönetiyor." Jung der ki: "Tanımadığın gölge seni eksiltiyor." Freud'un çekici maskeyi kırar. Jung'un gölgesi kırılan maskenin altından çıkan karanlığı konuşturur. İkisi birlikte okunduğunda insanın iç dünyası daha sahici, daha tehlikeli, daha verimli bir araziye dönüşür.

Filozof Kirpi: "Freud insanın yalanını kırar; Jung o yalanın enkazında bekleyen eski gölgeyi konuşturur. Biri çekiçtir, öteki karanlıkta yanan lambadır."

7. Toplumların da Bilinçdışı Vardır

Bir toplum yalnız meydanlarından, bayraklarından, marşlarından, camilerinden, okullarından, mahkemelerinden, mezarlıklarından ve resmî törenlerinden oluşmaz. Bir toplumun bir de sakladığı odalar vardır. Kapısı kilitli arşivler, aile içinde konuşulmayan acılar, tarih kitaplarında yumuşatılan suçlar, mezarlık taşlarına sığmayan kırgınlıklar, mahallelerin içinden geçen görünmez korkular, kuşaktan kuşağa aktarılan öfkeler, adı konmadığı için büyüyen utançlar... Bireyin bilinçdışı varsa, toplumun da bilinçdışı vardır. Hatta toplumun bilinçdışı bazen bireyinkinden daha inatçı, daha kalabalık, daha tehlikelidir. Çünkü birey rüyasında bağırır; toplum kalabalık olunca bağırışını tarih, dava, millet, mezhep, güvenlik, ahlâk, gelenek diye meşrulaştırır.

Freud bireyin bastırdığı şeylerin geri döndüğünü söylemişti. Aynı yasa toplumlar için de işler. Bastırılmış olan, sadece klinik odasında değil, meydana da geri döner. Bir toplum yüzleşmediği şiddeti polis dilinde, aile terbiyesinde, okul disiplinde, erkeklik gösterisinde, politik linçte ve kutsal öfke ayinlerinde yeniden üretir. Adını koymadığı yoksulluğu kader diye anlatır. Hesabını vermediği adaletsizliği düzen diye korur. İçindeki sınıfsal öfkeyi ahlâk söylemine sarar. Kadına duyduğu korkuyu namus diye kutsallaştırır. Çocuğa karşı işlediği ihmali "biz de böyle büyüdük" cümlesiyle normalleştirir. Hafızasındaki suçları unuttuğunu sanır; o suçlar bir gün başka yüzlerle, başka sloganlarla, başka öfkelerle geri döner.

Toplumlar da rüya görür. Bu rüyalar bazen destan olur, bazen komplo teorisi, bazen kurtarıcı beklentisi, bazen düşman fantezisi, bazen altın çağ masalı. Bir toplum kendini hep mağdur, hep temiz, hep haklı, hep kuşatılmış, hep seçilmiş, hep ihanete uğramış anlatıyorsa orada kolektif bilinçdışı konuşuyordur. Böyle toplumlar tarih yazmaz; kendilerine ninni söyler. Ninni tatlıdır ama insanı uyutur. Uyuyan toplum ise kendi gölgesini göremez. Kendi gölgesini göremeyen toplum, karanlığı sürekli başkasına yükler.

Jung'un gölge kavramı burada bireyden çıkıp kalabalığın üstüne düşer. Toplumun gölgesi, toplumun kendinde kabul etmek istemediği şeylerden oluşur. Şiddetini kabul etmez, şiddeti düşmana atar. Kibrini kabul etmez, başkasını kibirli ilan eder. İktidar arzusunu kabul etmez, bunu hizmet, dava, tarihî misyon diye süsler. Korkusunu kabul etmez, onu güvenlik siyasetine çevirir. Cehaletini kabul etmez, onu yerli ve millî hikmet diye dolaşıma sokar. Çürümesini kabul etmez, bütün kötülüğü dış güçlere, yabancılara, muhaliflere,

gençlere, kadınlara, entelektüellere, azınlıklara, sekülerlere, dindarlara ya da başka bir hazır düşman figürüne yükler.

Günah keçisi mekanizması tam burada çalışır. Toplum kendi içindeki karanlığı taşıyamayınca bir grup seçer ve ona yükler. "Asıl sorun onlar." "Bizi bozan onlar." "Ahlâkı çürüten onlar." "Devleti zayıflatan onlar." "Milleti bölen onlar." Bu cümleler genellikle hakikati açıklamaz; toplumun kendi gölgesini dışarı atma arzusunu gösterir. Bir günah keçisi bulunduğu kalabalık rahatlar. Çünkü kendi suçuna bakmaktan kurtulur. Kendi yalanına, kendi korkusuna, kendi açgözlülüğüne, kendi adaletsizliğine, kendi ikiyüzlülüğüne bakmak zordur. Başkasını suçlamak daha kolaydır. Kolay olan daima kalabalık toplar; zor olan vicdan ister.

Türkiye gibi tarihsel yükü ağır toplumlarda bu kolektif bilinçdışı daha da çetrefilli çalışır. Baba-devlet arzusu, kurtarıcı bekleme alışkanlığı, liderde baba arama refleksi, kutsal kelimelerle dünyevî iktidarı aklama becerisi, aile içinde bastırılmış şiddet, erkeklik krizinin siyasal dile sızması, yoksulluğun ahlâkî sabır diye paketlenmesi, başarısızlığın dış düşman anlatisiyle örtülmesi, cemaat aidiyetinin bireysel vicdanı ezmesi... Bunların hiçbiri sadece güncel siyaset meselesi değildir. Bunlar ruhsal tortudur. Tarih boyunca biriken korkuların, yarım kalmış hesaplaşmaların, bastırılmış arzuların ve inkâr edilmiş suçların bugünkü bedenlerde dolaşmasıdır.

Bir toplumda baba figürü büyüdükçe birey küçülür. "Devlet baba" denir; sonra vatandaş çocuk kalır. Çocuk kalan vatandaş itiraz etmeyi nankörlük, hak aramayı terbiyesizlik, adalet istemeyi fitne, özgürlük talebini başıbozukluk sanır. Otoriteye öfkelenir ama ondan kopamaz. Hem tokattan şikâyet eder hem tokatsız düzen olmayacağına inanır. Freud burada baba kompleksini görürdü. Jung ise bu figürün kolektif arketipe dönüşmüş hâlini, yani toplumun kendi kurtarıcı, cezalandırıcı, koruyucu, ürkütücü baba imgesini takip ederdi. İkisi de aynı kapıya çıkar: Büyümemiş toplum, özgür yurttaş üretmez; sadık çocuk üretir.

Kolektif bilinçdışının en sert yüzlerinden biri de sahte ahlâktır. Toplum neyi bastırıyorsa en çok onun hakkında bağırır. Cinselliğini bastıran toplum namus nutku atar. Adaletsizliğini bastıran toplum hukuk törenleri düzenler. Merhametsizliğini bastıran toplum hayır gösterisi yapar. Kadına duyduğu korkuyu bastıran toplum aile kutsallığına sığınır. Çocuğu ihmal eden toplum çocuk sevgisi edebiyatı yapar. Dini iktidar arzusuna alet eden toplum sürekli maneviyat konuşur. Burada kelimeler hakikati taşımaktan çok, hakikatin üstüne örtülen perdeye dönüşür. Perde kalınlaştıkça içerideki koku ağırlaşır.

Linç kültürü de toplumun bilinçdışının dışarı taşıma biçimidir. Kalabalık, tek başına yapamayacağı kötülüğü birlikte yapınca kendini masum hisseder. Çünkü kalabalık suçun sorumluluğunu dağıtır. Herkes biraz bağırır, herkes biraz taş atar, herkes biraz hakaret eder; sonra kimse kendini bütünüyle fail saymaz. Freud'un bastırılmış saldırganlık fikri burada toplumsal bir ayine dönüşür. Jung'un gölgesi ise kalabalığın ortak yüzüne yerleşir. Linç eden kalabalık genellikle adalet istediğini söyler; oysa çoğu zaman kendi içindeki birikmiş nefrete ahlâkî bir çıkış kapısı bulmuştur.

Kolektif bilinçdışı yalnız kötülük üretmez; yaratıcılık da oradan gelir. Masallar, türküler, ağıtlar, halk hikâyeleri, atasözleri, rüyalar, ritüeller, mezar taşları, çocuk oyunları, şehir efsaneleri, mahallenin hafızası... Bunlar toplumun derin ruhunun izleridir. Fakat bu malzeme işlenmezse, eleştirel bilinçle karşılaşmazsa, kendini tekrar eden bir kader odasına dönüşür. Bir türkü bazen halkın acısını taşır; bazen acıya razı olmayı öğretir. Bir atasözü bazen hayat bilgeliği verir; bazen zalimliği normalleştirir. Bir gelenek bazen insanı köke bağlar; bazen insanın boğazına ip olur. Toplumun bilinçdışı, kutsanacak bir define sandığı değildir; ayıklanması gereken karanlık bir mirastır.

Burada hafıza meselesi hayati hâle gelir. Hafıza nostalji değildir. Eski günlere romantik bir dönüş hiç değildir. Hafıza, toplumun kendine hesap verme yöntemidir. Ne yaptık? Kime yaptık? Kimi susturduk? Kimi dışladık? Hangi çocuğun geleceğini çaldık? Hangi kadının sesini aile namusu diye boğduk? Hangi yoksulu sabırla

avuttuk? Hangi zalimi devlet akli diye alkışladık? Hangi yalana millet menfaati dedik? Hangi korkuyu din diye, hangi açgözlülüğü kalkınma diye, hangi zorbalığı disiplin diye, hangi cehaleti yerli duruş diye pazarladık?

Bu sorular sorulmadığında toplum nevrotik tekrarlar üretir. Aynı lider tipine tekrar tekrar bağlanır. Aynı kurtarıcıyı başka isimlerle çağırır. Aynı düşmanı farklı maskelerle icat eder. Aynı haksızlığı başka gerekçelerle savunur. Aynı aile baskısını yeni kuşaklara aktarır. Aynı okul düzeniyle çocukların merakını öldürür. Aynı ahlâkçılıkla bedenleri denetler. Aynı kutsal gürültüyle vicdanı susturur. Bastırılmış olan geri döner; fakat toplum ona "tarihî süreklilik" der. Güzel ambalaj, bayat malı taze yapmaz.

Bir toplumun iyileşmesi, her şeyi unutmamasıyla değil, hatırlamayı öğrenmesiyle mümkündür. Fakat hatırlamak kuru bilgi işi değildir. Arşiv açmak yetmez; vicdan da açılmalıdır. Ders kitabına birkaç paragraf eklemek yetmez; aile sofrasında susulan şeyler de konuşulmalıdır. Meydana anıt dikmek yetmez; gündelik hayatın küçük zorbalıkları da görülmelidir. Toplum kendi bilinçdışına inmeden, sadece kurum reformuyla düzelmez. Kurum önemlidir; hukuk önemlidir; ekonomi önemlidir; eğitim önemlidir. Ama bunların altında işleyen ruhsal mekanizma değişmezse eski gölge yeni binaya taşınır. Yeni anayasa yapılırsa, eski baba dili sürer. Yeni okul açılırsa, eski korku pedagojisi devam eder. Yeni parti kurulursa, eski itaat kültürü yerinde kalır.

Freud'un çekici burada toplumun resmî aynasına iner. Jung'un gölgesi o aynanın kırık parçalarında dolaşır. Bir toplum kendisini sadece kahramanlıklarıyla anlatırsa eksik kalır. Sadece mağduriyetleriyle anlatırsa çocuk kalır. Sadece düşmanlarıyla anlatırsa paranoyak olur. Sadece kutsallarıyla anlatırsa kendi zulmünü göremez. Toplum, kendi karanlık arşivine bakabildiği ölçüde olgunlaşır. Yoksa meydanlarda ne kadar yüksek sesle bağırırsa bağırсын, içerideki çocuk hâlâ korkuyla titrer.

Filozof Kirpi: "Kendi gölgesini inkâr eden toplum, her sabah yeni bir düşman icat eder; çünkü aynaya bakacak cesareti olmayan kalabalık, karanlığı başkasının yüzüne sürer."

17

8. Gölgeyle Yüzleşmek: Ahlâkın Gerçek Başlangıcı

İnsan kendi karanlığına bakmadan ahlâktan söz ettiğinde, çoğu zaman temiz bir masa örtüsünün altına saklanmış çürük ekmek gibi konuşur. Dışarıdan beyazlık görünür, içeride koku vardır. Ahlâkın en büyük tuzağı da buradadır: İnsan kendini iyi sandığı anda kötülüğe karşı başışıklık kazandığını zanneder. Oysa kötülük çoğu zaman kendini "ben kötüyüm" diye tanıtmaz. İyilik cümlelerinin arasına girer. Vicdan kelimesini kullanır. Haklılık kılığına bürünür. Dinî, ideolojik, millî, ailevî, akademik, ahlâkî gerekçeler bulur. Karanlık akıllıdır; çıplak dolaşmaz, mutlaka bir elbise giyer.

Freud'un çekici burada insanın kendisi hakkında kurduğu masumiyet anlatısına iner. Freud, insana şu rahatsız edici kapıyı açar: Sen kendini anlattığın kişi olmayabilirsin. Öfkenin altında başka bir yara, merhametinin içinde gizli bir üstünlük duygusu, inancının içinde korku, ahlâkının altında bastırılmış arzu, itaatinin içinde baba arayışı, isyanının içinde yaralı narsisizm olabilir. Bu ihtimalleri duymak insanı huzursuz eder. Çünkü herkes kendi hikâyesinde iyi karakter olmak ister. Fakat insanın kendini iyi karakter ilan etmesi, onu gerçekten iyi yapmaz. Bazen tam tersine, en büyük körlük oradan başlar.

Jung ise bu kırılan masumiyet aynasının arkasından gölgeyi çıkarır. Gölge, insanın kendinde kabul etmediği yanıdır. Kıskançlık, kibir, korkaklık, zalimlik, şehvet, intikam arzusu, aşağılık duygusu, güç tutkusu; fakat sadece bunlar değil. Bazen insan kendi cesaretini de gölgeye atar. Kendi yaratıcı tarafını, isyan hakkını, bağımsızlığını, neşesini, haklı öfkesini, kırılmasını da saklar. Çünkü aile, toplum, din, okul, devlet ve gelenek insana yalnız "kötü" yanlarını değil, fazla canlı, fazla özgür, fazla soru soran taraflarını da bastırmayı öğretir. Böylece insanın gölgesi yalnız karanlık çöplüğü değildir; sürgüne gönderilmiş ihtimaller mezarlığıdır.

Gölgeyle yüzleşmek, insanın kendi içindeki mahkeme salonunu açmasıdır. Ama bu mahkemede amaç kendini idam etmek değildir. İnsan kendini sürekli suçlayarak olgunlaşmaz. Suçluluk bazen vicdanın sahte kardeşidir; ona benzer, fakat insanı iyileştirmez, ezer. Gerçek yüzleşme, "ben berbat biriyim" diye kendini yerin dibine sokmak değildir. Gerçek yüzleşme, "ben sandığımdan daha karmaşığım; içimde hem merhamet hem hırs, hem sevgi hem sahiplenme, hem iman hem korku, hem akıl hem kibir, hem cesaret hem kaçış var" diyebilmektir. Bu cümle insanı alçaltmaz; insanı gerçek boyuna getirir.

Ahlâk da orada başlar. Temiz görünme arzusunda değil, kendi kirini tanıma cesaretinde. İnsan kendi kıskançlığını bilirse başkasının başarısını daha az zehirler. Kendi öfkelerini tanırsa adalet adına intikam dağıtmaz. Kendi hırsını fark ederse hizmet kelimesini makam merdivenine çevirmekte daha dikkatli olur. Kendi cinselliğiyle dürüst ilişki kurarsa başkasının bedenine ahlâk polisi gibi dadanmaz. Kendi inanç korkularını görürse Tanrı'yı çocukluk kabuslarının büyütülmüş babası hâline getirmez. Kendi cehaletini kabul ederse kavramlarla kabadayılık yapmaz. Kendi yarısını tanırsa çocuğuna miras diye yara bırakmaz.

Bu yüzden gölgeyle yüzleşme, bireysel psikolojinin dar odasına kapatılmaz. Bu aynı zamanda politik, ahlâkî, dinî ve toplumsal bir işittir. Kendi gölgesiyle yüzleşmeyen dindar, takvâ yerine gösteri üretir. Kendi gölgesiyle yüzleşmeyen aydın, düşünce yerine üstünlük duygusu taşır. Kendi gölgesiyle yüzleşmeyen siyasetçi, hizmet yerine tahakküm kurar. Kendi gölgesiyle yüzleşmeyen baba, çocuğunu severken bile onu kendi korkusuna göre biçimlendirir. Kendi gölgesiyle yüzleşmeyen toplum, sürekli düşman üretir; çünkü kendi iç karanlığına bakacak cesareti yoktur.

Burada kolaycı bir iyimserlik tehlikelidir. "Gölgeni sev, kendini kabul et, evrene gülümse" türü pamuk şeker cümleler, bu meselenin ağırlığını taşımaz. Gölgeyle yüzleşmek bazen insanın kendi hakkında sevmediği dosyaları açmasıdır. Kime haksızlık ettim? Kimin acısından beslendim? Hangi iyiliği gösteriye çevirdim? Hangi inancı korkumun duvarı yaptım? Hangi eleştiriyi hasedimden dolayı keskinleştirdim? Hangi sevgiyi sahiplenme hırsıyla boğdum? Hangi susuşum korkaklıktı? Hangi öfkem gerçekten adaletti, hangisi yaralı egomun bağırsığıydı?

Bu soruların cevabı çoğu zaman rahat değildir. Ama insanı büyüten cevaplar genellikle rahat koltukta oturmaz. Kişi kendi içindeki karanlıkla karşılaştığında önce savunmaya geçer. "Ben öyle biri değilim" der. "Benim niyetim temizdi" der. "Herkes böyle yapıyor" der. "Zaten o da hak etmişti" der. İşte gölge tam bu savunma cümlelerinde saklanır. İnsan neyi fazla savunuyorsa, çoğu zaman orada bir çatlak vardır. Ruhun kaçak katı, en çok "benim burada suçum yok" cümlesinin arkasına yapılır.

Freud bize belirtinin dilini öğretti. Bastırılan geri döner. Jung bize gölgenin kaderini gösterdi: Tanınmayan karanlık dışarı yansıtılır. Bu iki uyarı birlikte okunduğunda ahlâkın sağlam zemini ortaya çıkar. İnsan bastırıldığı şeyi tanımalı, gölgesini dışarıya fırlatmamalı, kendini masumiyet sarayına kapatmamalıdır. Çünkü masumiyet iddiası, çoğu zaman ahlâkın değil, narsisizmin dilidir. Hakiki vicdan ise daha mütevazıdır. "Ben de yanılabilirim. Ben de kirlenebilirim. Ben de zulme ortak olabilirim. Ben de kendimi kandırabilirim." Bu cümleleri kuramayan insanın ahlâkî fazla gürültülü, fazla gösterişli, fazla tehlikelidir.

Gölgeyle yüzleşmek, insanın kötülüğü meşrulaştırması anlamına gelmez. Tam tersine, kötülüğü daha erken fark etmesini sağlar. İçindeki şiddeti tanıyan kişi şiddete karşı daha uyanık olur. İçindeki kibri gören kişi alçakgönüllülüğü poz olmaktan çıkarabilir. İçindeki korkuyu kabul eden kişi başkasını korkutarak rahatlatmaz. İçindeki iktidar arzusunu bilen kişi, yetki eline geçtiğinde daha dikkatli davranır. Kendi gölgesini tanımayan insan ise kendini temiz saydığı için her şeyi yapabilir. Tarihin en ağır zulümleri, çoğu zaman kendini kötülüğün temsilcisi sananlar tarafından değil, kendini mutlak iyiliğin askeri sayanlar tarafından işlenmiştir.

Freud'un çekici ve Jung'un gölgesi burada aynı kapının iki tokmağı gibi çalışır. Çekiç maskeyi kırar; gölge maskenin altında neyin beklediğini gösterir. Kırılma olmadan görme başlamaz. Görme olmadan ahlâk

doğmaz. İnsan kendi karanlığını tanıyınca melek olmaz; zaten mesele melek olmak değildir. Mesele, insan olmanın ağırlığını taşıyabilmektir. İnsan, içinde hem çamur hem ışık taşıyan varlıktır. Çamuru inkâr eden ışığı kirlendir. Işığı inkâr eden çamura teslim olur.

Freud insanın kendi kendine anlattığı terbiyeli masalı bozar. Jung o masalın altında bekleyen karanlık kardeşi gösterir. İkisi birlikte insana acı ama gerekli bir çağrı yapar: Kendine bak. Yalnız aynadaki yüzüne değil; rüyana, öfkene, arzuna, korkuna, suçluluğuna, maskene, gölgene bak. Çünkü insan kendi derinliğine inmeden ne özgür olur, ne adil olur, ne de gerçekten ahlâklı.

Filozof Kirpi: "Ahlâk, insanın kendini temiz ilan ettiği yerde değil; kendi kirine bakıp başkasını kirlendirmekten vazgeçtiği yerde başlar."